

АНОТАЦІЯ

Ховтура А. С. Становлення та модернізація соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню специфіки формування та трансформації соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст. Актуальність теми пояснюється необхідністю вивчення взаємозв'язків між усіма складовими соціальної інфраструктури губернських міст, що надає можливість розв'язати низку проблем з історії міст та особливостей процесів урбанізації.

Метою дослідження є характеристика розвитку соціальної інфраструктури в губернських містах Лівобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст., встановлення чинників, які вплинули на формування компонентів, та визначення особливостей модернізації усієї системи.

Дисертація складається з чотирьох розділів. У першому розділі розглянуті історіографія проблеми, джерельна база, методологія й методи дослідження. У другому розділі простежується розвиток соціально-побутового обслуговування губернських міст, а саме: комунального господарства, установ побутового сектору, міських комунікаційних систем, закладів торгівлі, гостинності та громадського харчування. У третьому розділі визначено особливості формування мережі закладів охорони та відновлення здоров'я. Четвертий розділ присвячено дослідженню навчальних та культурно-просвітницьких установ губернських центрів Лівобережної України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в дисертації впроваджено методику аналізу соціальної інфраструктури. Методологічною основою дисертаційної роботи став міждисциплінарний підхід, котрий включає підходи соціології, соціальної історії, урбаністики, культурної історії та історичної урбаністики. Інструментарій акторно-мережевої теорії надав можливість виявити тих акторів, котрі мали значення у створенні соціальної інфраструктури в різні періоди, й проаналізувати їхню діяльність. Для вивчення просторового розвитку інфраструктурних мереж було залучено історико-картографічний метод. Компаративістський аналіз і статистичний метод дозволили відслідкувати динаміку та особливості становлення соціальної інфраструктури губернських центрів Лівобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Дисертанткою вперше було з'ясовано коло акторів, котрі впливали на формування соціальної інфраструктури губернських міст Лівобережної України. Наприкінці XVIII – на початку XX ст. основними акторами модифікації інфраструктурних мереж стали імперська влада, органи міського самоврядування, громадські організації, підприємці, міська спільнота та установи інфраструктури. За допомогою принципів акторно-мережевої теорії встановлено, що соціальна інфраструктура губернських центрів була мережею, яка утворювалася шляхом постійної взаємодії акторів. Акцентовано увагу, що в формуванні компонентів соціальної інфраструктури могли брати участь декілька акторів. Медіації акторів змінювалися й в залежності від рівня розвитку кожного елементу соціальної інфраструктури. Аналіз джерел крізь призму акторно-мережевої теорії надав змогу виявити і дослідити вплив на фізичний та соціальний простір такого специфічного актора, як установи соціальної інфраструктури.

Вивчення корпусу джерел показало, що соціальна інфраструктура губернських центрів була гетерогенною мережею. Співставлення специфіки формування всіх складових соціальної інфраструктури виявило, що її елементи мали різні терміни становлення, структуру, функції, особливості

організації та управління. На розвиток кожного компонента інфраструктури впливав свій особливий набір чинників.

Авторкою вперше було встановлено та охарактеризовано етапи формування соціальної інфраструктури Харкова, Полтави та Чернігова наприкінці XVIII – на початку XX ст. На першому етапі (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) було закладено основи управління міським господарством, а також здійснено перші кроки у формуванні комунікаційних систем, структур пожежної охорони, закладів дозвілля та рекреації. Другий етап (друга половина XIX ст.) став часом модернізації усіх складових соціальної інфраструктури. Протягом цього періоду в губернських містах виникли такі масштабні технологічні системи, як централізований водогін, електрична мережа, міська телефонна система та трамвайне сполучення (найбільш яскраво всі ці риси проявились в Харкові). Результатом адаптації установ соціальної інфраструктури до ринкових умов стала поява нових принципів управління та форм організації закладів. Третій етап (кінець XIX – початок XX ст.) характеризувався появою нових елементів соціальної інфраструктури (спортивні об'єкти, пасажі, народні будинки тощо), муніципалізацією структур комунального господарств, використанням основ маркетингової комунікації та сервісного обслуговування клієнтів. Аналіз установчих публічно-правових актів та діловодної документації виявив, що важливим аспектом модернізації структур соціальної інфраструктури у цей період стало набуття ними ознак поліфункціональності.

У роботі простежено, як поступово відбувалось формування принципів районування соціальної інфраструктури губернських міст у другій половині XIX – на початку XX ст. Застосування історико-картографічного методу дозволило стверджувати, що в другій половині XIX ст. виникли певні стратегії у районуванні, що проявилось в розширенні територіального охоплення віддалених частин міст різними елементами інфраструктури. Діловодна документація органів міського самоврядування та громадських організацій свідчить, що основним мотивом таких перемін стало прагнення

до забезпечення містян віддалених частин губернських центрів доступом до навчальних інституцій, інтелектуально-культурних закладів, лікарень, амбулаторій, установ соціального захисту. Встановлено, що такий підхід сприяв зменшенню просторової сегрегації губернських міст Лівобережної України.

Важливим сегментом дослідження стало здійснення компаративістського аналізу статистичних показників розвитку соціальної інфраструктури губернських центрів Лівобережної України, інших визначних міст Російської імперії та країн Європи. За допомогою статистичного методу було виявлено, що за кількістю та динамікою розвитку більшості з елементів соціальної інфраструктури Харків переважав Чернігів та Полтаву. На основі вивчених матеріалів авторка стверджує, що Полтава та Чернігів увійшли у добу модерності зберігши значне тяжіння до традиційних форм організації окремих її елементів. Однак це не стало перешкодою до загального розвитку соціальної інфраструктури й пристосування її до потреб мешканців цих міст. З'ясовано, що за станом комунальних мереж, громадського транспорту і комунікаційних мереж Харків перебував на перших позиціях серед великих міст Російської імперії. Досвід Харківської міської думи та місцевих громадських організацій у справі формування торгової інфраструктури, народної освіти та культурно-просвітницьких установ став зразком для муніципалітетів та філантропічних об'єднань інших міст імперії.

У дисертації уточнено перелік управлінських підходів органів міського самоврядування Харкова, Полтави та Чернігова. Вивчення діловодної документації та матеріалів місцевої періодики надало змогу деталізувати механізми комунікації органів міського самоврядування з громадськістю. Подальшого дослідження отримали перебіг, обставини, чинники модернізації міського простору, а також формування модерного стилю мислення в губернських центрах Лівобережної України.

У дисертації зроблено висновок про те, що соціальна інфраструктура мала величезну роль у формуванні модерного соціального простору

губернських центрів Лівобережної України. Цьому новому простору була властива поява інституцій колективної безпеки, соціальної відповідальності, прояви суспільства масового споживання та масової культури. Трансформація стратегій районування всіх складових соціальної інфраструктури призвела до змін культурного ландшафту губернських центрів, у такий спосіб модифікуючи імідж та економічний потенціал Харкова, Полтави та Чернігова наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що вона може бути використана в процесі створення узагальнювальних праць з історії України та українських земель у складі Російської імперії, видань з історії міст та особливостей урбанізації у другій половині XIX – на початку XX ст., у процесі підготовки навчальних посібників з історії міст, при розробці навчально-методичних комплексів з історії міст, міської культури та розвитку міського господарства.

Ключові слова: соціальна історія, історична урбаністика, соціальна інфраструктура, губернські міста Лівобережної України, Харків, Полтава, Чернігів, модернізація, урбанізація, акторно-мережева теорія.